

תוכן העניינים

7	פתח דבר למהדורה השנייה
9	פתח דבר
11	פרק א: ספרד
11	רבי מאיר הלוי אבולעפיא — הרמ"ה
19	רבנו יונה גירונדי
29	ר' משה ב"ר נחמן — הרמב"ן
55	ר' שלמה בן אדרת — הרשב"א
66	ר' אהרן הלוי — הרא"ה
69	ר' יום טוב בן אברהם — הריטב"א
74	מפרשים אנונימיים
78	ר' אשר ב"ר יחיאל — הרא"ש
85	רבנו נסים ב"ר ראובן — הר"ן
90	ר' יוסף חביבא
91	ר' שמעון בן צמח דוראן — הרשב"ץ
94	פרק ב: צרפת: בעלי התוספות
97	ר"י הזקן מדמפייר ופעולתו
99	שיטת הלימוד
101	החלוקה לתקופות
	רבנו תם ור"י הזקן 102; הר"ש משאנץ 103; ר"י שירליאון 107;
	תוספות איזורא 108; רבי יחיאל מפריס 110; תוספות רבנו פרץ 112;
	תוספות חכמי אנגליה 113
116	פרק ג: אשכנז
116	המאה הי"ג
	'ספר יראים' 117; ספר 'יחסי תנאים ואמוראים' 118;
	ספר 'ערוגת הבושם' 118; תוספות מהר"ם מרוטנבורג 119;
	תוספות טוך 119; חיבורים נוספים 121
112	המאה הי"ד
	'ספר הכריתות' 124; הנטייה לפסק 127; 'תוספות גורניש' 130;
	'ה'קונטריסין' 137; מקורות השיטה: ר' פרץ הכהן 139
141	נספח: ר' יצחק קנפנטון

145	פרק ד: פרובנס
145	מבוא
	ר' אשר ב"ר משולם 150; רבנו משולם בעל 'ספר ההשלמה' 150;
	ר' מאיר ב"ר שמעון 154; ר' דוד ב"ר לוי 156; ר' אברהם
	ב"ר יצחק מן ההר 157; ר' מנחם המאירי 158
174	פרק ה: איטליה
	ר' ישעיה די טראני 174; ר' יהודה עניו 187; ר' ישעיה
	בן אליה די טראני 188
140	פרק ו: פרשנות האגדה
202	פרק ז: סיום וסיכום
214	פרק ח: ארבע סוגיות בתלמוד
214	זרק כלי מראש הגג
	רש"י 214; הרי"ף, חכמי פרובנס והרמב"ן 215; בעלי התוספות 218
220	עד המסייע אם פוטר משבועה
	עמדת רבנו תם 221; עמדת המתנגדים 222
227	פלגין דיבורא
	הצגת השאלה 227; עמדת בעלי התוספות 227; עמדת הרמ"ה 228;
	עמדת הראב"י אב"ד 228; עמדת הרמב"ן 230
232	גדר התענית ונדר התענית
	הצגת הבעיה 232; המקור התלמודי ופירושו 232; שיטת הרמב"ם 237
239	פרק ט: המעבר מתקופת הראשונים אל האחרונים
239	ראשונים ואחרונים
	ספרד במאה ה"ט 242; בין המאה ה"ט למאה ה"י (אשכנז) 245;
	פרשנות התלמוד במאה ה"ט 248
250	מבנה הסמכות ההלכתית בישראל
261	הקשרים וההשפעות בין המרכזים השונים
	הדיכטומיה ספרד-אשכנז 264; פרובנס 269; איטליה 272;
	ביוזנטיון 273; המצב כיום 275
277	תיקונים והשלמות למהדורה השנייה
278	רשימת הקיצורים הכיבליוגרפיים
279	מפתח העניינים
282	מפתח המקורות
284	מפתח האישים

פתח דבר למהדורה השנייה

מהדורה מורחבת זו כוללת שני פרקים חדשים, ח'–ט', שעניינם מוסבר להלן. לרגל המלאכה הגדולה שעמדה לפניי בשני החלקים הראשונים, נבצר ממני להביא לפני הקורא באותה עת דוגמאות ספציפיות מפורטות לכל הנאמר. לו ביקשתי לעשות כן היה עליי לשבץ עשרות דוגמאות למדניות, ואולי יותר, במהלך הספר, והיקפו היה תופח לממדים בלתי נסבלים; למרות ההתמקדות באישים ובפרטים, ביקשתי להתוות את ממדיו של ה'יער' כולו ולסמן את נתיביו, ושיבוץן של עשרות דוגמאות פרטיות היה סותר לחלוטין מגמה זו.

על חסרונן המורגש של הדוגמאות העירוני רבים, ואני עצמי חשתי, כאמור, בכך, ואף שילבתי דוגמא אחת מפורטת בחלק השני, בפרק על הרמב"ן (עמ' 46–47) שכדוגמא יחידה אין בה די כדי להעמיד את הקורא על המבוקש. לאחר התלבטות מרובה בשאלה נכבדה זו, ולאחר ששקלתי אפשרויות שונות לפתרונה, הגעתי למסקנה כי הדרך הטובה ביותר היא לשרטט את דרך התפתחותה של הפרשנות התלמודית המחדשת בניחוח היסטורי של קצת ממהלכיה כארבע סוגיות מרכזיות לדוגמא, תוך התקדמות מן המוקדם אל המאוחר, באזורים הגאוגרפיים השונים, וזאת בפרק ח'. בעיקר נועדו הדוגמאות להאיר דרכי לימודם של כמה מגדולי חכמי אירופה בימי הביניים: רבנו תם, הראב"י אב"ד והראב"ד חתנו, הרמב"ן ובעלי התוספות. בכך תודגם תרומתו של כל מהלך לצד תלותו במהלכים הקודמים, ותודגש היטב מהפכותו של המהלך הראשון, הפותח את התהליך ההתפתחותי הארוך המשתלשל ממנו. אף אחת מן הדוגמאות אינה מדגימה את מה שנאמר בכול, ואפילו לא ברוב, פרקי הספר — משימה שהיא בלתי אפשרית בכל מקרה — אלא מאירה פרטים מסוימים מתוכם, אך כולן יחד מדגימות את המסר העיקרי שהספר מבקש להבליט, והוא: אופיה המהפכני של הפרשנות האירופית לתלמוד, נטילת החוק מידי מנסחיו לידי פרשניו, ותפקודה הכולל כרשת ביטחון מתפתחת להבטחת גמישותה של ההלכה והתאמתה לררישות החיים המשתנות בהתמדה. תוך כדי ניתוח הדגשתי גם היבטים צדדיים יותר של המהלך, במידה שיש בהם כדי להאיר ולהדגים יסודות שונים שנתבארו במקומות שונים בספרי, ותקוותי היא כי עשיתי בכך כברת דרך נחוצה לקראת הקורא הממוצע, עד כמה שדי מגעת, ולכל יהא ספרי כשולחן שלא נאמרו עליו דברי תורה כלל. עם זאת, בקשתי מן הקורא המעיין באחת הדוגמאות, לעיין במקורות המצוינים על ידי, ולפחות בסוגיות התלמודיות שבהן מדובר, כי אף על פי שהשתדלתי לקרב את תמצית העניין במשפטים ברורים ומוגדרים היטב ככל יכולתי, הרי כלל הברזל שריר וקיים לעולם: 'אותיות מחכימות'.

קבוצת נושאים אחרת כלולה בפרק ט', והיא עוסקת בתקופת המעבר מן

הראשונים אל האחרונים ובמהלכים החשובים שאירעו בתקופת מעבר זו, ובעיקר המעבר מן העיסוק בפרשנות אל העיסוק בפסיקה, והנתק ההלכתי הדרמטי בין מסורת ההלכה האשכנזית ומסורת ההלכה הספרדית שאירע בתקופה זו. נתק זה נחשף במלוא עצמתו כתוצאה מן המעבר החד מן העיסוק בפרשנות התלמוד אל ההתמקדות בפסיקת ההלכה למעשה — תופעה שהקיפה במאות הט"ז והי"ז את העולם האינטלקטואלי היהודי כולו, חכמי אשכנז וספרד גם יחד — אך חברו לו סיבות ונסיבות היסטוריות ואידאיות נוספות. קבוצת נושאים זו מסיימת את הספר בתיאור מצב פרשנות התלמוד כיום ולאילו השפעות היסטוריות — וחדשניות — הוא נתון.

במהדורה זו הכנסתי תיקונים בעמודים ספורים במקומות שהדבר התאפשר ותיקונים אחרים הוספו במקובץ בעמ' 277.

ישראל מ' תא-שמע

האוניברסיטה העברית בירושלים
אדר תשס"ד

פתח דבר

ספר זה המונח לפניך, קורא יקר, הוא חלק שני של ספרי המקיף בן שלושת החלקים, המהווה ניסיון ראשון להתוות את תולדות הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה המערבית, בתקופת 'הראשונים' — היינו: עד לאמצע המאה ה־ט"ו. ודוק: תולדות הספרות הפרשנית — ולא תולדות הפרשנות כשהיא לעצמה, שכן זו כוללת בתוכה גם מסורות, סדרי לימוד וטכניקות לימודיות העוברות מדור לדור בעל פה, ומקומה בספר כולל על מוסד הישיבה וקורותיה בתקופות המקבילות, ספר אשר בוודאי ייכתב עוד בידי היסטוריון שמלאכתו בכך.

פרטים שונים הנוגעים לתוכן הספר ולמבנה פרקיו, נתבארו ב'התנצלות המחבר' אשר בראש החלק הראשון, ולא אשנה הדברים כאן. חלק שני זה מוקדש למאות הי"ג והי"ד, ולסיכום המהלך הפרשני הכולל בתקופת 'הראשונים' ולא־פיונו. בזה השלמתי את מרבית מטרתי בספר. החלק השלישי, שיבוא ברצות ה' בקרוב, יכיל כמה השלמות נחוצות, ביניהן: סקירת הנעשה במחצית הראשונה של המאה ה־ט"ו, תיאור עיקרי המפנה שעתידי היה להתרחש במהלך תקופת ה'אחרונים'. סקירה קצרה של הספרות הפרשנית לתלמוד בארצות המזרח בין השנים 1000-1500, ומספר נושאים כלליים הקשורים לעניין אשר לא מצאו מקומם עד כאן.

במאות הי"א והי"ב, שבהן עסק החלק הראשון של ספרי, נתונה הייתה הבכורה הפרשנית לגדולי אשכנז וצרפת, ועל כן פתחתי בתיאור תולדות פרשנותם תחילה. לעומת זאת, אין ספק כי במאות הי"ג והי"ד כבר עברה הבכורה הפרשנית לארץ ספרד דווקא, ועל כן שיניתי את סדר הפרקים כאן, ופתחתי בארץ ספרד תחילה. בכרך זה לא קבעתי פרק מיוחד כרקע כללי לתולדות החינוך הגבוה באירופה בתקופה המקבילה. הפרק הקבוע לכך בחלק הראשון אמור לשמש כרקע מספיק גם לסוגיות הנידונות כאן, ואת ההקבלות הספציפיות הנחוצות שילבתי במקומות המתאימים כחלק מן התיאור השוטף. ומכל מקום שילובים אלו מופיעים כולם, אחד לאחד, במפתח העניינים, תחת הערך: אוניברסיטאות.

רוב האישים שבהם דן הספר ענקי הרוח הם, מן המיטב שבתולדות תרבותנו בימי הביניים. ניתן — ואולי אף חובה — להקדיש להם, וליצירתם הפרשנית, מחקר מפורט הרבה יותר ממה שנעשה כאן. אלא שכבר קדמו לכתיבת הספר הזה קרוב למאה וחמישים מאמרים מפורטים מפרי עטי, בנושאים שונים הקשורים לתולדות הספרות הרבנית של ימי הביניים, ובהם יצאתי מעט יותר ידי חובה זו. מאמרים אלו נתפרסמו בכתבי עת מדעיים שונים במשך קרוב לארבעים שנה, וזכו להדים ולתגובות רבות ומגוונות מצד המעוניינים במקצוע; ואילולי כתיבה מקדימה זו לא הייתי מעז ליטול על עצמי משימה שכזו כלל. כחמש שנים ויותר עמלתי על טיוטות הספר הזה, בניסיון שלא להעמיס על הקורא את הצורך לעיין

במאמרים אלו – ואחרים – מחד גיסא, ומאידך גיסא: שלא לכלול בספר פרטים שאינם הכרחיים לשם תפיסת התמונה הכללית, פרטים חשובים לגופם, אשר אותם יוכל הקורא המעוניין למצוא, על פי נוחותו, באותם מחקרים מוקדמים. והוא הדין בכיבליוגרפיה.

כדברים האלה כתבתי בפתח החלק הראשון. בחלק זה מצאתי עצמי נאלץ להישען על הפנייתיי בהערות במידה רבה יותר, בגלל אופיו העשיר יותר, וכדי שלא לשכור את הכלים. מאתיים שנה אלו עשירות מאוד בהתפתחויות רוחניות ותרבותיות, וחתרתי בכל כוחי לצייר תמונות רחבות ככל האפשר יותר בפנים הספר, ולהפנות אל דיונים פרטניים יותר בהערותיי. תקוותי היא כי עלה הדבר בידי במידה סבירה.

ואחזור ואומר את אשר אמרתי בסיום דברי התנצלותי לחלק הראשון: כשנים המרוכות שבהן עסקתי בחקר הספרות הרבנית של ימי הביניים, מצאתי עצמי בהתמודדות מתמדת עם יצירתם הענפה והכבירה של כמה וכמה מן הדמויות הגדולות ביותר בתולדותינו, כרש"י, כרמב"ם, כרבנו תם וכרמב"ן. אי־אפשר היה שלא לחוש רגש אמת של ענווה וצניעות אל מול גדולתם וטוהר נפשם של אישים דגולים אלה. חש אני חובה לומר זאת, משום שכל ניסיון לתאר 'מלמעלה' את מפעלם, כסגנון השוואתי, קר, ביקורתי והתפתחותי, יש בו לכאורה מעין התנשאות – ולא היא.

תודה רבה חב אני לחבריי הרבים שהעירו לי, בעל פה, בכתב ובמאמריהם, על שגיאות שנפלו בעבודתי בעבר, ושמהם נסתייעתי לנפות את הדברים. תודה מיוחדת חב אנוכי לפרופ' יעקב זוסמן, שמשיחותיי הרבות עמו בנושאים שונים, למדתי הרבה, בכללים ובפרטים. מר י' חזני התקין את הספר לדפוס וסייע רבות, כתמיד, לשיפור פניו. מובן מאיליו, ואין צורך לומר כלל, כי האחריות על הנאמר בו מוטלת עליי בלבד. פרופ' שרה יפת, יו"ר הוועדה האקדמית של הוצאת מאגנס בעבר, ופרופ' יוסף הקר, יו"ר הוועדה כיום, קידמו את הוצאת הספר בעצה ובעידוד, ומר דן בנוביץ, מנהל ההוצאה, ניצח על מלאכת ההדרה וההפקה במקצועיות וביד אמונה. ומתלמידיי יותר מכולם.

ישראל מ' תא-שמע

האוניברסיטה העברית בירושלים

כ' בטבת תש"ס